
Иван Христов / Ivan Hristov

КРАТКИ БЕЛЕЖКИ ВЪРХУ ВЪПРОСА ЗА
ЧУЖДЕНЦИТЕ В ИСТОРИЯТА НА
ПЪРВОТО БЪЛГАРСКО ЦАРСТВО (680–870)

*Brief notes on issue for the foreigners in the First
Bulgarian Tsardom history (680-870)*

In this paper we focused our attention to a neglected issue (with some exceptions) in the native historiography – the presence of foreigners come at a different time, in a special ways and dissimilar circumstances within our state borders of the time.

Within the bulgarian borders in the period between 680–870 A.D. roam byzantines, armenians, avars, khazars, western europeans, jews, arabs and others. The majority of foreigners in VIII – mid. of IX century are with byzantine ancestry, but it should be remembered that under the rule of the Empire are separate, different peoples.

The available evidences give us cause to make the following conclusion that the rule of khan Krum (803–814) and khan Omourtag (814–831) are the most widely accession of foreign population in the Bulgarian lands. As a result of the expansions, carrying out those rulers in different directions and growing territory. The Christianisation period lead a large groups of western Europeans in the Bulgarian lands as well. They introduce neophyte population with religious mysteries and traditions of the papacy. Despite their efforts to associate Bulgaria to the Roman church, their sermons remain misunderstood.

Once stepped on Bulgarian land, touch the Bulgarian nation and ruling tradition these foreigners become part essential of its centural history.

Key words and terminology: *First Bulgarian Tsardom, foreigner, Roman church, captives, diplomats, runaways, expatriates*

Времето на Първото българско царство представлява интерес сред научните среди, поради наситеността си с множество победни битки, моменти на хегемония, разширение на територията и т.н. Величието на първите владетели – строители на държавата илюстрира немалка част от нашата ранна история. Победите над силни противници и присъединяването на територии от Аспарух (680–700), Тервел (700–721), Крум (803–814), Омуртаг (814–831) попълват страниците на историята ни до средата на IX век. Покръстването, Симеоновото управление, съчетано със Златния век на българската книжнина определят останалата част от картината, наречена Първо българско царство.

Затова в настоящата работа ще спрем вниманието си на един пренебрегван въпрос в българската историография – присъствието на чужденци, попаднали по различно време, по особен начин и при нееднакви обстоятелства в рамките на държавните ни граници от онова време. При бедността на изворов материал, предположенията ще бъдат повече от категоричните твърдения, което, надявам се, да не попречи за зараждане на дискусия по проблема. Изложението няма за цел да покаже всички личности от чужд произход, тъй като това е немислимо в такъв ограничен обем. Затова ще поставим за горна граница годината 870. Тогава, при признаването на българската църква за автокефална на VIII Вселенски събор спира, до голяма степен потока на римокатолически духовници, навлизащи в пределите на българската страна.

Пълно изследване по настоящата тематика липсва. Преди няколко години беше публикувана статията на Р. Рашев „Византийците в България до Покръстването“¹, в която авторът се спира върху византийското присъствие в Първото царство (пленници, духовни лица, майстори занаятчии и др.). Той се придържа донякъде към класификацията на английския медиевист Р. Браунинг². П. Ангелов пък отделя внимание на наемничеството в Българското средновековие – още един начин за досег между лица от чужд произход и българската страна³.

Проникването на чужденци започва непосредствено след установяването на Аспаруховите българи в югоизточната част на Балканския полуостров. За първи път присъствие на подобни лица е засвидетелствано при управлението на кан Тервел (700–721). През 708 г., след битката с ромеите при Анхиало, българите „взели много пленници“ и „опленили цяла Тракия“⁴. В търговския договор, сключен през 716 г. с византийската държава е уточнено: *“Освен това бегълците от едната и другата страна да бъдат връщани взаимно дори ако се случи да заговорничат срещу властите; Търгуващите в двете страни да бъдат снабдявани с грамоти и печати, а на тези които нямат печати, да им се отнема това, което имат, и да се внесе в държавното съкровище”*⁵. Тези факти потвърждават наличието на хора с небългарски произход (вероятно по-голямата част от тях са поданици на Византия) в новообразуваната българска държава. Макар да нямаме никакви други сведения относно тяхното пребиваване, можем да предположим, че те са престояли немалко време тук, което ги вписва в графата – чужденци.

Проследявайки събитията в хронологичен порядък достигаме до годината 756. Теофан Изповедник съобщава за сблъсък между българската страна и императорските войски.⁶ Повод за това е, че българите искат данък за построените крепости, а василевсът (Константин V Копроним) отказва да го плати. Тук отново се говори за отведени пленници на север от Стара планина. През средните векове това е популярна практика сред победителите във военните стълкновения. Чрез споменатата мярка се разстройват бойните редици и се влошава боеспособността на войската. Също този факт може да се разглежда

и като целенасочена политика на обезлюдяване на отделни територии, с цел да се нанесе икономически и военен удар на противника.

В средата на VIII в. България изпада в криза, а властващият род Дуло е заменен. Начело на държавата се изреждат няколко безлични владетели. Византия, възползваща се от слабата и децентрализирана държава, осъществява разорителни военни кампании срещу нея. Дали в тези години тук се подвизават чужденци, гравитиращи най-вече около аристокрацията и владетелската институция, е трудно да се каже. Но това е вероятно, имайки предвид, че при управлението на кан Телериг (768–777) например, се говори за агенти или приятели на императора сред властващата върхушка⁷.

Към края на осмото столетие се разиграва битката при крепостта Маркели (792 г.), в която византийците търпят поражение. В ръцете на българския владетел Кардам (777–802) падат императорската шатра, заедно с прислугата⁸. За пореден път в български плен попадат чужденци, приближени на управляващия двор в Константинопол. Това при всички случаи внася в хазната на победителя множество богатства. Тук ще се съгласим с мнението на Р. Рашев, който заключава, че най-често византийци са попадали в българските граници през разглеждания период, със статут на пленници⁹.

При управлението на кан Крум (803–814) към границите на държавата преминава източната част на Аварския каганат – 805 г. Населението попада под опеката на българския владетел. През следващите години във войската се включват множество от мъжете – авари, „*които българите наели срещу заплащане*”¹⁰. Те участват активно в двубоя с Никифор I Геник (803–811), а може би и впоследствие при останалите владетели. По-късно през 837 г. (според някои специалисти 836 г.) угрите (т. е маджарите) оказват помощ на българите в сраженията с византийски пленници¹¹. Войските на кан Пресиян (836–852) потеглят на поход към Солун, а ромеите изпращат за противодействие срещу него насилствено заселеното от Крум население в Южна Бесарабия. Българският управител в Северна Добруджа прибегва до помощта на унгарците¹². Въпреки тяхната военна мощ, включването им не донася очакваните резултати. Споменатите примери показват участието на чужденци като наемници или съюзници, което обстоятелство се оказва един от значимите аспекти в разглеждания проблем.

През 812–813 г. Крум завладява черноморските градове, откъдето са взети огромен брой пленници¹³. От Теофан Изповедник научаваме например за спатария Евматий, който заедно с още неколцина други бяга от Сердика през 809 г., за да се присъедини към българския владетел. За него знаем само, че е бил механик¹⁴. Теофан ни предава също и сведения за една личност, чието име е неизвестно. Става въпрос отново за покръстен „*опитен механик*” от арабски произход. Той оказва помощ на българите при строенето на бойна техника¹⁵.

Основателно би било да предполагаме за попадане в плен на голям брой хора, въпреки липсата на конкретни свидетелства след сражението в 811 г. По тази логика в изграждането на столицата Плиска, изгорена от войските на император Никифор в същата година, се включват именно тези, сред които вероятно присъстват архитекти, занаятчий строители – чужденци (главно византийци) и, разбира се, обикновени пленници, служещи като работна сила.

В следващите години до края на управлението си кан Крум преселва жителите на падналия в български ръце гр. Девелт заедно с техния епископ, на име Георги¹⁶. Анонимният ватикански разказ съобщава за пленени жени, деца и добитък, открити в земите на западния бряг на Мраморно море, които по-късно са изпратени в България¹⁷. След завладяването на Адрианопол в плен попадат 10 хил. души (без жените). С тях към откъднунавските земи се запътва и техният митрополит Мануил. Неговото име допълва гамата от чуждоземци по нашите земи. През 813 г. войските на Крум достигат Аркадиопол, където залавят огромен брой хора – мъже, жени, деца (50 хил. души)¹⁸. Военнопленничеството, депортацията и изселническата политика на българския владетел допринасят за наличието на чужденци в Първото царство още в началото на IX век. Какво се случва с тази компактна част от чуждо население е трудно да се каже. Изворите, с които разполагаме, не разкриват съдбата му. Ако приемем, че при сключването на 30-годишния мир през 815 г. се осъществява размяна на военнопленници, то по-късно, в четвъртата глава на Сюлейманкьойския надпис, се говори за „*пленниците християни и за заловените...*”¹⁹.

В границите на Първото българско царство има наличие значителен брой емигранти²⁰. По-горе споменахме за спатария Евматий, който бяга от Сердика през 809 г. Друг по-известен персонаж е Константин Пацик. Той се явява в родната ни история като съпруг на Крумова сестра. Заедно със собствения си син участва в преговорите между българския и византийския владетели пред стените на Цариград през 813 г. Но именно тогава те са заловени, попаднали в заложения капан от страна на император Лъв V (813–820)²¹. Оттук нататък следите и на двамата се губят безвъзвратно. През 811 г. един от приближените доверени хора на император Никифор I бяга в България, отнасяйки със себе си 100 литри злато и владетелските дрехи²².

От времето на управлението на кан Омуртаг (814–831) са ни известни немалко каменни надписи. За нас сред тях представляват интерес надгробните надписи, в памет на загиналите верни войни на владетеля. Пример за това е следният: „*Кан ювиги Омуртаг [каза]: Турдачис, кандидатът беше мой храненик. Той умря вътре*”²³. Надписът е на гръцки език и е открит от Ст. Михайлов при разкопки на Голямата базилика в Плиска върху каменен саркофаг²⁴. В дискусиата върху спомената писмена следа впоследствие се стига до извода, че името Турдачис е с арменски произход²⁵. Отделните автори поддържат предположението, че това е византийски аристократ (за което говори и титлата му

„кандидат”), който се озовава в България, а кан Омуртаг го приема за един от своите „хранени люде”. В „Житие на 15-те тивериуполски мъченици” Теофилакт Охридски споменава за знатния византиец – християнин Кинамон²⁶. Личността му представлява интерес, тъй като той става приближен, а по-късно просветител в християнската вяра на Енравота, първородния син на Омуртаг. В цитираната статия проф. Р. Рашев посочва и имената на някои духовници. Това са епископът на Девелт Георги; епископът на Никея Леонт (Леонтий); епископът на Адрианопол Мануил; Петър – епископ; монахът, който умее да рисува, на име Методий (Изрисувал сцената на Страшния съд, повлияла на княз Борис според легендата); Марин, също духовник; Парод – презвитер; Теодор Куфара – монах и приближен на Борис I²⁷. Всички са от византийски произход. В Хамбарлийския надпис пък се срещат имената на византийските стратегии Григора, Яни, Вардан, Кордил и Лъв²⁸. Те преминават доброволно или като пленници в българската войска, когато в Плиска управлява все още кан Крум.

Интересни са отношенията на България с Хазарския каганат от тези години. При властването на Омуртаг се осъществява военна капания срещу него. Както предполага Пл. Павлов, предвид кризата, в която изпада каганатът по това време, много е вероятно в северозападната част на страната да се заселват хазари, които се ползват със статут на военизирано население²⁹.

Досега, сред изнесените данни преобладават ромеите. Това обстоятелство не трябва да ни учудва. В тези столетия прекият и почти във всички случаи единствен съперник на българската държава се оказва Византия. Не трябва да забравяме и факта, че България граничи непосредствено на юг и югоизток с империята, което също допринася за присъствието на чуждоземци в пределите на страната. Несъмнено в това масово присъствие се крие и икономическа изгода. Повечето от известните нам личности, присъстват в българската история със статут на пленници. За тяхната свобода се изплаща в скъпоценности и най-различни дарове откуп, което облагодетелства владетелския дом в Плиска, а съответно по този начин и хазната на държавата. Като друга причина и начин на използване на пленниците може да се изтъкне, че населението отвъд Дунав се използва като гранична военизирана маса. Така то може би служи като буфер между съседите – неприятели и ядрото на българската страна.

В работата си ще обърнем погледа си и към периода от Покръстването на българите до 870 г. и обявяването на българската църква за автокефална на Осмия вселенски събор. Между годините 863/4–870 в новопокръстените земи обикалят немалък брой лица от чужд произход. Това обстоятелство е засвидетелствано многократно в изворите.

Управлението на княз Борис I (852–889) е белязано от най-повратното събитие в историята на Първото царство – приемането на християнската вяра от българския народ. Началото на този акт се слага през 864 г. и то е отразено

в множество средновековни летописни хроники. Този процес предизвиква пълен безпорядък. В страната навлизат редица проповедници, духовни лица, самозванци и т.н., които предизвикват объркване сред населението по въпроса за същността на християнското учение. Освен византийци по българските земи обикалят арменци и дори лица от арабски произход. Фиксира се и наличието на ереси, сред които преобладава павликянството³⁰.

След приемането на новата религия от Византийската империя, започва процес на противоборство между Цариградската и Римската църкви. Българският църковен въпрос се оказва в центъра на събитията, който изостря до краен предел отношенията между двата религиозни колоса. Константинополският патриарх Фотий показва пасивното си и същевременно непреклонно отношение към въпросите на княз Борис, свързани с обявяването на българската църква за независима и поставянето на един главен архиерей за неин водач. Затова българският владетел се обръща към папа Николай I (858–867), и получава 106 отговора, в които се дава светлина на стремежите му, свързани с църковния въпрос и обреди. Отговорите са поднесени от папските легати Формоза Портуенски и Павел Популонски³¹, придружени още от голям брой западни мисионери. С тях пристигат още епископ Донат Остийски, римският презвитер Лъв и дякон Марин от апостолическата катедра³². През 867 г. немският крал Людовик Немски също изпраща пратеничество от покръстителите, като по този начин удовлетворява по-рано изпратеното му искане на българския владетел. Въпросните мисионери са предвождани от пасауският епископ Херманрих³³. Анастасий Библиотекар, описвайки случващото се в българската държава тогава, допълва с още една чуждестранна персона родната ни история. Това е „някой си Силвестър”, който новият понтифекс Адриан II (867–872) изпраща, за да бъде назначен за първосвещеник³⁴. Тъй като българите отхвърлят предложението на папата, Силвестър се завръща безславно обратно, заедно с епископите Лиопард Анконски и Доминик Тривенски³⁵.

Имената на тези личности са само една малка част от множеството, обикалящи българските земи през втората половина на 60-те години на IX век. Въпреки че представените по-горе лица влизат в официални делегации, съвсем уместно трябва да ги прибавим към нашия списък от чужденци в Първото царство. Освен това Формоза Портуенски, малко по-късно е желан за пръв духовен глава на българската църква³⁶. Това говори за големия авторитет, с който се ползва папският легат във владетелския двор, а и сред народа в България. Гримоалд Полимартийски и Павел Популонски трябвало да се занимават с „всичко, което се отнася до Божествената служба”³⁷. След 4 март 870 г. епископ Гримоалд с цялото западно духовенство се завръща в Рим, поддържайки твърдението, че е изгонен³⁸.

Въпросът за чужденците в Първото българско царство е тема, която ще търпи развитие и в бъдеще. Както се вижда от изложението, ние завършваме

със 70-те години на IX век, но пред нас се очертават още мнозина лица, които се докосват до средновековната българската държава. Обобщавайки написаното до тук, стигнахме до следните изводи. В началните си години на съществуване българската страна пленява множество лица от чужд произход. Следователно пленничеството като политическа и икономическа мярка играе определяща роля в международните отношения в този период. Не трябва да забравяме и бегълците емигранти, които по времето на Крум и Омуртаг са използвани като военни стратегии или пък прецизни механизми, останали в услуга на владетелския дом в Плиска. Във времето на Покръстването се забелязва навлизане на духовни лица, изповядващи различни религии и проповядващи различни учения. Посланиците, посредниците при преговори заемат своето място в разглеждания от настоящата работа времеви отрязък. В границите на България по това време „бродят“ ромеи, арменци, авари, хазари, западноевропейци, юдеи, араби и още много други. Преобладаващата част от чужденците през VIII – ср. на IX век са с византийско потекло, но не трябва да се забравя, че под властта на империята се намират отделни, различни народи. Наличните свидетелства дават основание да се заключи, че при управлението на кан Крум и кан Омуртаг има най-масово присъединяване на чуждо население в българските земи. Това е в резултат от експанзиите, които осъществяват споменатите владетели в различни посоки и нарастващата територия на държавата. Периодът на християнизацията довежда по българските земи също една голяма група хора, пристигнали от западната част на Стария континент. Те запознават новопокръстеното население с религиозни тайнства и традиции на Папството. Въпреки усилията, които полагат за приобщаването на българите към Римската църква, проповедите им остават неразбрани и неприети.

Стъпили веднъж на българска земя, докоснали се до българския народ и владетелска традиция, чужденците стават част от нейната многовековна история.

БЕЛЕЖКИ

¹ **Рашев, Р.** Византийците в България до Покръстването. – *Civitas divino-humana*. В чест на проф. Г. Бакалов. София, 2004, с. 151–162

² **Browning, R.** Byzantines in Bulgaria – Late 8th Early 9th Centuries. – *Studies on the Slavo-Byzantine and West-European Middle Ages (Studia Slavico-Byzantina et Mediaevalia Europensia*. Vol. 1.). Sofia, 1988, 32–36.

³ **Ангелов, П.** Наемничеството в средновековна България. – *Военноисторически сборник*, кн. 6, 1987, с. 3–18.

⁴ **Theophanis Confessoris.** *Chronographia*. **ГИБИ, III**, с. 267 – 268.

⁵ **Петров, П., В. Гюзелев.** *Христоматия по История на България*. Т. 1. Ранно средновековие VII–XII в. София, 1978 (= ХИБ, Т. 1), с. 90.

- ⁶ Пак там, с. 91.
- ⁷ **Златарски, В. Н.** История на българската държава през средните векове. Т. 1, ч. 1. София, 1994, с. 233–234.
- ⁸ **Theophanis Confessoris.** Chronographia. **ГИБИ, III**, с. 277.
- ⁹ **Рашев, Р.** Цит. съч., с. 153.
- ¹⁰ ХИБ, Т. 1, с. 124.; **Божилков, Ив., В. Гюзелев.** История на средновековна България VII–XIV век. София, 2006, с. 126.
- ¹¹ **Leonis Grammatici.** Chronographia. **ГИБИ, V**, р. 156; **Златарски, В. Н.** Цит. съч., с. 339–340.
- ¹² **Leonis Grammatici.** Op. cit., р. 156.
- ¹³ **Theophanis Confessoris.** Op. cit., с. 285.
- ¹⁴ Ibidem, с. 279.
- ¹⁵ Ibidem, с. 286.
- ¹⁶ Ibidem, с. 284.
- ¹⁷ **Scriptoris Incerti.** Histora de Leone Armenii Bardae filio. **ГИБИ, IV**, р. 22.
- ¹⁸ **Златарски, В. Н.** Цит. съч., с. 278–279, ХИБ, Т. 1, с. 103–105.
- ¹⁹ **Бешевлиев, В.** Първобългарски надписи (Второ допълнено и преработено издание). София, 1992, с. 165–166.
- ²⁰ **Рашев, Р.** Цит. съч., с. 155.
- ²¹ **Scriptoris Incerti.** Op. cit., с. 20–21.
- ²² **Theophanis Confessoris.** Op. cit., с. 281–282.
- ²³ Цит. по **Бешевлиев, В.** Първобългарски надписи..., с. 237.
- ²⁴ **Михайлов, Ст.** Новооткрит старобългарски надпис от Плиска. – Археология, 1970, № 4, с. 1–8.
- ²⁵ **Андреев, Й.** Още веднъж за надписа на Турдачис. – Плиска – Преслав. т. 2. София. 1981, с. 212–213
- ²⁶ ХИБ, Т. 1, с. 110 – 112., **Златарски, В. Н.** Цит. съч., с. 305.
- ²⁷ **Рашев, Р.** Цит. съч., с. 158. Само двама (Теодор Куфара и Методий), от тези лица не са свързани с репресиите срещу християните, провеждани в края на Крумовото управление и в следващите години когато на престола е кан Омуртаг.
- ²⁸ **Бешевлиев, В.** Цит. съч., с. 187.
- ²⁹ **Павлов, Пл.** Българо-хазараски взаимоотношения и паралели. – Българското средновековие. Познато и непознато. В. Търново, 2008, с. 33.
- ³⁰ **Божилков, Ив., В. Гюзелев.** Цит. съч., с. 173.
- ³¹ Пак там, с. 193.
- ³² **Гюзелев, В.** Княз Борис Първи. София, 1969, с. 209–210.
- ³³ **Божилков, Ив., В. Гюзелев.** Цит. съч., с. 180.
- ³⁴ ХИБ, Т. 1, с. 195.
- ³⁵ Пак там, с. 195.
- ³⁶ Пак там, с. 195–196.
- ³⁷ **Anastasio Bibliothecarii.** Historiae de vitis Romanorum pontificum. **ЛИБИ, II**, р. 186
- ³⁸ Ibidem, с. 195.